

LINGUA-COGNITIVE AND LINGUA-CULTUROLOGICAL FEATURES OF THE
CONCEPT OF "WATER" IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Numonova Mashkhura Kobiljon kizi

Abstract

This article provides a comparative analysis of the lingua-cognitive and lingua-culturological features of the concept of "water" in the English and Uzbek languages. As one of the most ancient and universal concepts in human cognition, the concept of "water" expresses multi-layered meanings such as life, purity, blessing, renewal, and danger. The article highlights the theoretical foundations of the concept, its nominative-communicative field, lexical and phraseological verbalizers, national-cultural characteristics, as well as similarities and differences between the English and Uzbek languages. The study reveals that while the concept of "water" shares a common cognitive core in both languages, its peripheral layers exhibit unique semantic-pragmatic differences shaped by national culture, historical experience, and social consciousness.

Keywords: concept, water, suv, lingua-cognitive analysis, lingua-culturology, comparative linguistics, semantic field, nominative-communicative field, phraseology, pragmatics.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA “SUV” KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV
VA LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Numonova Mashxura Qobiljon qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida “suv” konseptining lingvokognitiv va lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. “Suv” konsepti insoniyat tafakkurida eng qadimiy va universal konseptlardan biri sifatida hayot, poklik, baraka, yangilanish va xavf kabi ko‘p qatlamli ma’nolarni ifodalaydi. Maqolada konseptning nazariy asoslari, uning nominativ-kommunikativ maydoni, leksik va frazeologik verbalizatorlari, milliy-madaniy xususiyatlari hamda ingliz va o‘zbek tillaridagi o‘xshash va farqli jihatlari yoritiladi. Tadqiqot natijasida “suv” konseptining har ikki tilda umumiy kognitiv yadrosi mavjudligi, biroq uning periferiya qatlamlarida milliy madaniyat, tarixiy tajriba va ijtimoiy ong ta’sirida o‘ziga xos semantik-pragmatik tafovutlar yuzaga kelishi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: konsept, suv, water, lingvokognitiv tahlil, lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik, semantik maydon, nominativ-kommunikativ maydon, frazeologiya, pragmatika.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda konseptlarni o‘rganish antropotsentrik paradigmaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Til endilikda faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki inson tafakkuri, madaniyati, qadriyatlarini va dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtiruvchi

murakkab tizim sifatida talqin qilinmoqda. Shu nuqtai nazardan, “suv” konsepti alohida ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Chunki suv inson hayotining biologik asosi bo‘lishi bilan birga, turli xalqlar tafakkurida ramziy, diniy, estetik va ijtimoiy ma’nomalarni ham o‘zida jamlaydi “Suv” konsepti jahon xalqlari madaniyatida hayot manbai, tabiatning ajralmas unsuri, poklik va yangilanish timsoli sifatida shakllangan. O‘zbek madaniyatida u ko‘proq baraka, tozalik, muqaddaslik va hayotiy ne‘mat bilan bog‘lansa, ingliz tilida “water” konsepti ko‘pincha tabiiy resurs, ekologik muammo, global mas’uliyat va ba’zi hollarda hayotiy kurash ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham ingliz va o‘zbek tillarida “suv” konseptini qiyosiy o‘rganish nafaqat semantik tafovutlarni, balki ikki xalqning dunyoni idrok etishidagi umumiy va xususiy jihatlarni ochib berishga xizmat qiladi.

Konsept va uning lingvokognitiv mohiyati

Konsept tilshunoslik, psixologiya, madaniyatshunoslik va kognitiv fanlar kesishgan nuqtada shakllangan murakkab ilmiy kategoriya hisoblanadi. U inson ongida saqlanadigan, til orqali verballashadigan va muayyan madaniy tajriba bilan boyigan mental birlik sifatida tavsiflanadi. Konsept oddiy lug‘aviy ma’nodan kengroq hodisa bo‘lib, u nafaqat predmet yoki hodisani anglatadi, balki unga nisbatan shakllangan emotsional, aksiologik va madaniy munosabatlarni ham o‘z ichiga oladi. Lingvokognitiv yondashuvga ko‘ra, har bir konseptning yadrosi va periferiyasi mavjud bo‘ladi. Yadro qismida eng umumiy, universal va barqaror semantik belgilar jamlanadi. Periferiya qatlamida esa milliy tajriba, tarixiy xotira, obrazlilik, assotsiatsiyalar va pragmatik xususiyatlar shakllanadi. “Suv” konsepti bu jihatdan juda qulay tahlil obyektidir. Uning yadro qismida “hayot uchun zarur suyuqlik”, “tabiat unsuri”, “biologik ehtiyoj” kabi umumiy belgilar mujassam bo‘lsa, periferiya qismida “poklik”, “baraka”, “tozalik”, “xavf”, “to‘fon”, “resurs”, “tanqislik” kabi madaniy va diskursiv ma’nomalar to‘planadi. Shu bois “suv” konsepti til orqali nafaqat tabiat haqidagi bilimni, balki insonning tabiatga, hayotga va ijtimoiy borliqqa munosabatini ham ifodalaydi. Bu esa konseptni qiyosiy tilshunoslikda muhim tadqiqot obyektiga aylantiradi.

“Suv” konseptining nominativ-kommunikativ maydoni

Har qanday konsept til tizimida ma’lum bir nominativ-kommunikativ maydon orqali namoyon bo‘ladi. Bu maydon konseptni ifodalovchi barcha til birliklarini: so‘zlar, birikmalar, frazeologizmlar, maqollar, sintaktik konstruksiyalar va uslubiy vositalarni o‘z ichiga oladi. “Suv” konseptining maydoni ham ingliz va o‘zbek tillarida keng ko‘lamli tizim sifatida shakllangan. O‘zbek tilida “suv” konseptining asosiy nominativ birliklari sifatida **suv, daryo, ariq, buloq, chashma, sel, yomg‘ir, ko‘l, dengiz** kabi leksemalarni ko‘rsatish mumkin. Bu birliklar orasida “suv” eng umumiy nomlovchi sifatida yadroni tashkil etadi. Qolgan birliklar esa uning turli tabiiy ko‘rinishlari va shakllarini bildiradi. Ingliz tilida esa **water, river, stream, spring, lake, rain, sea, ocean, flood** kabi birliklar shu maydonni tashkil etadi. Mazkur maydon faqat nominativ vositalar bilan cheklanmaydi. U kommunikativ jarayonda turli pragmatik vazifalarni ham bajaradi. Masalan, o‘zbek tilida “suvday zarur”, “suv ichgan joyingni bulg‘ama”, “suv kelgan joy obod” kabi iboralar konseptning qadriyatli va axloqiy qirralarini ochadi. Ingliz tilida esa “still waters run deep”, “to keep one’s head above water”, “to pour cold water on something” kabi frazeologizmlar “water” konseptining metaforik kengayishini ko‘rsatadi. Bu birliklar konseptning obrazli tafakkur bilan bog‘liqligini namoyon qiladi. Shunday qilib, “suv” konseptining nominativ-kommunikativ maydoni ikki qatlamda faoliyat yuritadi: birinchisi, bevosita nomlash vazifasi; ikkinchisi esa ko‘chma, ramziy, baholovchi va pragmatik ma’nomalarni hosil qilish vazifasidir.

Ingliz va o'zbek tillarida "suv" konseptining lingvokulturologik talqini

Lingvokulturologik yondashuv til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani ochib berishga xizmat qiladi. Bu nuqtai nazardan qaraganda, "suv" konsepti ingliz va o'zbek madaniyatlarida turlicha semantik-pragmatik yuklama kasb etadi. O'zbek xalqining tarixiy turmush tarzi, dehqonchilik madaniyati va tabiat bilan yaqin aloqadorligi natijasida "suv" konsepti juda yuqori qadriyat sifatida shakllangan. Suv yerga hosil beradi, hayot baxsh etadi, tozalik ramzi hisoblanadi. Shu bois o'zbek madaniyatida suvga nisbatan hurmat, ehtiyotkorlik va minnatdorlik kayfiyati kuchli seziladi. "Suv ichgan qudug'ingga tuflama", "suvni qadrlagan el obod bo'lur" kabi mazmunga yaqin xalq qarashlari ana shu mentalitetni aks ettiradi. Suv bu yerda oddiy tabiiy resurs emas, balki axloqiy va ma'naviy qadriyat sifatida talqin qilinadi. Ingliz til madaniyatida esa "water" konsepti ham universal hayot manbai sifatida qabul qilinadi, biroq uning zamonaviy lingvomadaniy talqinida ekologik, texnokratik va global mazmun kuchliroq namoyon bo'ladi. Ayniqsa, "water crisis", "water scarcity", "clean water access" kabi birikmalar ingliz tilida suvning global muammo va xalqaro resurs sifatidagi talqinini kuchaytiradi. Bu holat zamonaviy g'arb diskursida tabiatga bo'lgan munosabat ko'proq boshqaruv, ekologik xavfsizlik va siyosiy rejalashtirish bilan bog'lanishini ko'rsatadi. Demak, har ikki tilda "suv" konsepti hayot va tabiat bilan bog'liq umumiy yadroga ega bo'lsa-da, o'zbek tilida u ko'proq ma'naviy va marosimiy semantika bilan, ingliz tilida esa ekologik va global diskurs bilan boyigan. Aynan mana shu farq konseptning milliy-madaniy o'ziga xosligini belgilaydi.

Frazeologik va paremiologik birliklarda "suv" konsepti

Konseptlarning milliy tafakkurdagi chuqur qatlamlari ko'pincha frazeologik va paremiologik birliklar orqali namoyon bo'ladi. Chunki aynan shu qatlamda xalqning uzoq tarixiy tajribasi, kundalik hayoti, baholash mezonlari va obrazli tafakkuri mujassam bo'ladi. O'zbek tilida "suv" bilan bog'liq ibora va maqollar ko'pincha axloqiy, maishiy va hayotiy tajribani ifodalaydi. Masalan, "suvday bilmoq" biror narsani juda yaxshi bilishni, "suvga tushganday yo'qolmoq" izsiz g'oyib bo'lishni, "suvdan quruq chiqmoq" esa aybsiz yoki zarar ko'rmay chiqib ketishni anglatadi. Bu birliklarda "suv" konsepti bevosita tabiiy unsur emas, balki inson xatti-harakati, tajribasi va baholash mezoni bilan bog'langan metaforik vosita sifatida ishlatiladi. Ingliz tilida ham shu holat kuzatiladi. "Still waters run deep" maqolida sokin odamlarning ichki dunyosi boy bo'lishi ta'kidlanadi. "To be in hot water" iborasi qiyin vaziyatga tushib qolishni, "to test the waters" esa biror ishni ehtiyotkorlik bilan sinab ko'rishni bildiradi. Bu birliklar ingliz tilida "water" konseptining ko'proq vaziyat, psixologik holat va ijtimoiy harakatlar bilan bog'lanishini ko'rsatadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda "suv" konsepti obrazli tafakkur manbai sifatida juda faol. Biroq o'zbek tilida u ko'proq axloqiy-madaniy qadriyatlar bilan, ingliz tilida esa holat, sinov va hayotiy strategiyalar bilan bog'liq ko'rinadi. Bu esa konseptning frazeologik qatlami milliy mentalitetning aks-sadosi ekanini tasdiqlaydi.

"Suv" konseptining zamonaviy pragmatik funksiyalari

Hozirgi davrda konseptlar faqat an'anaviy madaniy kontekstda emas, balki zamonaviy diskurslar doirasida ham yangi funksiyalar kasb etmoqda. "Suv" konsepti bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bugungi ekologik, siyosiy va ommaviy kommunikatsiya diskurslarida u yangi pragmatik vazifalarni bajarmoqda.

Birinchidan, “suv” konsepti ogohlantirish funksiyasiga ega. Masalan, global isish, qurg‘oqchilik, suv tanqisligi, ifloslanish kabi muammolar bilan bog‘liq diskurslarda “suv” xavf va ogohlilik timsoli sifatida maydonga chiqadi. Ikkinchidan, u motivatsion funksiyani bajaradi. “Save water”, “protect water resources”, “water is life” kabi shiorlar jamoatchilik ongiga ta’sir ko‘rsatish, ekologik mas’uliyatni kuchaytirish uchun xizmat qiladi. Uchinchidan, “suv” konsepti identifikatsion vazifa bajaradi. Muayyan hudud, madaniyat yoki xalqning tarixiy xotirasi ko‘pincha daryo, buloq, ko‘l va suv manbalari bilan chambarchas bog‘langan bo‘ladi. O‘zbek tilida bu funksiyalar ko‘proq “suvni tejash”, “ariqlarni asrash”, “obod yurt” kabi ma’nolar bilan ifodalansa, ingliz tilida “water security”, “clean water policy”, “global water responsibility” kabi tushunchalar ustunlik qiladi. Bu esa “suv” konsepti zamonaviy diskursda nafaqat tabiatga oid, balki ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy birlik sifatida ham faol ishlashini ko‘rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o‘zbek tillarida “suv” konsepti ko‘p qatlamli, murakkab va boy semantik tuzilishga ega konseptlardan biridir. Uning universal yadrosi har ikki tilda deyarli bir xil: suv hayot uchun zarur, tabiatning asosiy unsuri va biologik ehtiyoj manbaidir. Biroq konseptning periferiya qatlamlarida sezilarli milliy-madaniy tafovutlar kuzatiladi. O‘zbek tilida “suv” ko‘proq baraka, poklik, marosimiy qadriyat va hayotiy ne‘mat sifatida namoyon bo‘lsa, ingliz tilida “water” konsepti ekologik muammo, global resurs va strategik mas’uliyat bilan ko‘proq bog‘lanadi. Frazologik va paremiologik birliklarda ham ushbu farq yaqqol seziladi: o‘zbek tilida axloqiy-baholovchi va ma’naviy qirralar ustun, ingliz tilida esa vaziyatli, psixologik va pragmatik semantika kuchliroq. Demak, “suv” konseptini qiyosiy o‘rganish til va tafakkur, til va madaniyat, til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan “suv” konsepti bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar kelgusida qiyosiy tilshunoslik, konseptologiya, lingvokulturologiya va tarjimashunoslikning yangi izlanishlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. No‘monova M.Q. *Ingliz va o‘zbek tillarida “Suv” konsepti nominativ-kommunikativ maydoni birliklarining lingvokognitiv va lingvokulturologik tadqiqi*. Dissertatsiya qo‘lyozmasi.
2. Stepanov Yu.S. *Konstanty: Slovar russkoy kultury*.
3. Kubryakova E.S. *Kognitivnye aspekty slovoobrazovaniya i svyazannye s nimi pravila interpretatsii*.
4. Maslova V.A. *Lingvokulturologiya*.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*.
6. Popova Z.D., Sternin I.A. *Kognitivnaya lingvistika*.

